

ویژگی قرآنی مادران حضرت موسی و عیسی (علیه السلام)

شهناز بگهان^۱

چکیده

مادر در آموزه‌های اسلامی جایگاهی ممتاز و الهی دارد و نقش او در پرورش نسل‌های مؤمن و صالح همواره مورد توجه قرآن و روایات قرار گرفته است. قرآن کریم در مواردی به‌صراحت از مادران پیامبران یاد می‌کند و خصوصیات ایمانی، اخلاقی و رفتاری آنان را برجسته می‌سازد. در میان این موارد، مادر حضرت موسی (ع) و حضرت مریم (س) - مادر حضرت عیسی (ع) - نمونه‌های برجسته‌ای هستند که کتاب وحی با بیان داستان زندگی آنان، الگویی ماندگار از ایمان و پایبندی به ارزش‌های الهی برای همه نسل‌ها ارائه کرده است. در این پژوهش که با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر منابع تفسیری و روایی سامان یافته، ویژگی‌های قرآنی این دو بانوی بزرگوار بررسی می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد که ایمان راسخ به وعده‌های الهی، توکل در شرایط سخت، صبر در برابر ابتلائات، شجاعت در تصمیم‌گیری و تدبیر در موقعیت‌های خطیر، از مهم‌ترین شاخصه‌های مادر حضرت موسی (ع) است؛ به‌گونه‌ای که با الهام الهی و اعتماد به نصرت خداوند، توانست فرزندش را از خطر نابودی در دست فرعونیان حفظ کند. در مقابل، حضرت مریم (س) به‌عنوان مادر حضرت عیسی (ع)، با ویژگی‌هایی همچون تقوا، پاکدامنی، صداقت، تسلیم در برابر امر الهی، و صبر در برابر تهمت‌ها و فشارهای اجتماعی معرفی شده است. این پژوهش ضمن تحلیل تطبیقی ویژگی‌های این دو مادر نمونه، به تبیین کارکردهای اخلاقی و تربیتی آنان در عصر حاضر می‌پردازد و نشان می‌دهد که الگوگیری از ایمان، تقوا و صبر این بانوان می‌تواند در تقویت بنیان خانواده، پرورش نسل متعهد و مقابله با بحران‌های اخلاقی و اجتماعی امروز جامعه اسلامی نقشی اساسی ایفا کند.

کلیدواژه‌ها: مادر، قرآن کریم، حضرت موسی (ع)، حضرت عیسی. ویژگی‌های اخلاقی

مقدمه

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه کریمه اهل بیت

قرآن کریم به عنوان کتاب هدایت و زندگی، علاوه بر بیان رسالت پیامبران، به نقش خانواده و به ویژه مادران در شکل‌گیری شخصیت آنان توجه ویژه دارد. نقش مادران در تربیت پیامبران الهی، به خصوص مادر حضرت موسی (ع) و مادر حضرت عیسی (ع)، نشان می‌دهد که زنان مؤمن، صبور و توکل‌کننده می‌توانند در مسیر هدایت الهی نقشی تعیین‌کننده ایفا کنند. این موضوع نه تنها اهمیت نظری دارد، بلکه می‌تواند الگویی تربیتی و اخلاقی برای زنان مسلمان امروز ارائه نماید. مسئله اصلی این پژوهش آن است که: ویژگی‌های قرآنی مادران حضرت موسی (ع) و عیسی (ع) چیست و چه آموزه‌هایی برای تربیت نسل امروز می‌توان از آن استنباط کرد؟ اهمیت این سؤال در آن است که قرآن تنها در موارد محدودی به زندگی پیامبران پرداخته، اما در همین موارد اندک، نقش مادر تأکید ویژه یافته است. مطالعه ویژگی‌های اخلاقی و تربیتی این مادران می‌تواند زنان مسلمان، به‌ویژه مادران جوان، را با نمونه‌ای عملی و الهام‌بخش آشنا کند. ضرورت پژوهش از چند جهت روشن است: نخست، خلأ پژوهشی در حوزه مطالعات قرآنی درباره مادران پیامبران وجود دارد و بیشتر تحقیقات به خود پیامبران پرداخته‌اند؛ دوم، شناخت ویژگی‌های ایمانی و اخلاقی این مادران می‌تواند الگویی کاربردی برای تربیت فرزندان و هدایت خانواده فراهم کند؛ سوم، این تحقیق می‌تواند در حوزه علمیه و مطالعات دینی به توسعه ادبیات تربیت اسلامی کمک نماید. روش تحقیق این مقاله توصیفی - تحلیلی است. داده‌ها ابتدا از قرآن کریم، روایات معتبر، تفاسیر شیعی و منابع اخلاقی گردآوری شده و سپس با تحلیل محتوایی، ویژگی‌های مورد نظر استخراج و دسته‌بندی شده‌اند. با توجه به هدف پژوهش، رویکرد کاربردی نیز مدنظر قرار گرفته است.

پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که برخی آثار تفسیری و اخلاقی به‌صورت پراکنده به نقش مادر حضرت موسی (ع) و حضرت مریم (س) اشاره کرده‌اند، اما تحقیقات جامع و تطبیقی در این زمینه کمتر مشاهده می‌شود. برای نمونه، جوادی آملی (۱۳۸۷) به توکل و اعتماد مادر حضرت موسی (ع) پرداخته، فصلنامه معارف اسلامی (۱۳۹۲) عفت و طهارت حضرت مریم (س) را تحلیل کرده و نراقی (۱۳۷۵) با رویکرد تاریخی زندگی آنان را بررسی کرده است، اما تحلیل تربیتی و اخلاقی در این آثار محدود است. پژوهش حاضر با تکیه بر منابع معتبر اسلامی و استفاده از منابع اصلی و فرعی، بر ویژگی‌های اخلاقی و تربیتی مادران حضرت موسی و عیسی و نقش الگویی آن‌ها برای مادران امروز تمرکز دارد. هدف نهایی مقاله این است که نشان دهد چگونه ایمان، صبر، پاکدامنی، توکل و تدبیر مادران پیامبران می‌تواند الگویی عملی برای زنان امروز باشد و به ارتقای سطح اخلاقی و تربیتی خانواده و جامعه کمک کند.

۱- ویژگی‌های قرآنی مادر حضرت موسی (ع)

۱-۱. ایمان و توکل به خداوند

ایمان و توکل مادر موسی(ع) یکی از شاخصه‌های برجسته اوست. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَن أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي ۚ إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ این آیه نشان می‌دهد که مادر موسی در شرایطی بحرانی مأمور به کاری شد که تنها با ایمان قوی و اعتماد به وعده الهی ممکن بود. طباطبایی می‌نویسد که توکل عملی او، الگویی جاودان برای مادران است که در شرایط خطرناک، فرزند و تربیت او را به دست خدا بسپارند و تفاسیر اهل سنت نیز آمده است که خداوند عقل و تدبیر ویژه‌ای به مادر موسی عطا کرد تا بهترین تصمیم را اتخاذ کند و جان پیامبر آینده حفظ شود. این تحلیل نشان می‌دهد که ایمان عملی با تدبیر و عقلانیت همراه بوده و نه صرفاً اعتقاد قلبی.

۲-۱. صبر و استقامت

صبر مادر موسی در برابر شرایط دشوار نیز از دیگر ویژگی‌های برجسته اوست. قرآن می‌فرماید: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ۚ إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ فیض کاشانی می‌نویسد که صبر مادر موسی، نه تنها تسلیم در برابر اندوه بود بلکه صبر فعال و همراه با تصمیم‌گیری صحیح نیز بود این صبر در تربیت فرزند نیز مؤثر است؛ زیرا آرامش مادر به آرامش کودک منتقل می‌شود و زمینه شکل‌گیری شخصیت مقاوم و پایدار در موسی(ع) را فراهم می‌آورد.

۳-۱. شجاعت و تدبیر

عمل مادر موسی در رهاکردن فرزندش در نیل نمونه‌ای از شجاعت همراه با تدبیر است. او توانست در شرایطی که هر اقدام اشتباه ممکن بود منجر به کشته شدن فرزند شود، با هوشمندی و تدبیر، بهترین تصمیم را بگیرد و روایات اسلامی نیز بر این نکته تأکید دارند که مادر موسی از جانب خداوند راهنمایی شد تا تصمیم خود را عملی کند و این تدبیر، نشان‌دهنده هماهنگی ایمان، عقل و شجاعت است.^۸

۴-۱. نقش در تربیت اولیه موسی(ع)

^۲ قصص: ۷

^۳ طباطبایی، تفسیر المیزان. ج ۱۶، ص ۵۶

^۴ سیوطی، الدر المنثور، ج ۲، ص ۳۴

^۵ قصص: ۱۰

^۶ فیض کاشانی، المحاضرات فی تفسیر القرآن. ج ۳، ص ۲۱۲

^۷ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه ج ۱۶، ص ۲۵۳

^۸ مجلسی، بحار الانوار ج ۱۳، ص ۲۳۳

مادر موسی(ع) نه تنها در حفظ جان او نقش داشت، بلکه در تربیت اولیه او نیز مؤثر بود. قرآن کریم می‌فرماید:

﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ﴾^۹ این آیه تصریح می‌کند که بازگرداندن موسی به آغوش مادر، علاوه بر آرامش قلبی، زمینه آموزش‌های ایمانی را نیز فراهم کرده‌مچنین، در منابع تاریخی و اجتماعی آمده است که مادر موسی، فرزند خود را در خانه فرعون پرورش داد و او را با آگاهی از فرهنگ و شرایط اجتماعی محیط آماده زندگی و رسالت پیامبری نمود^{۱۱}

۵-۱. اعتماد به وعده الهی و امیدآفرینی

مادر حضرت موسی(ع) نمونه‌ای روشن از اعتماد به وعده‌های الهی و امیدآفرینی در شرایط سخت است. قرآن کریم به روشنی بیان می‌کند که خداوند به او وحی فرمود: «أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتُ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ»^{۱۲} (این آیه نشان می‌دهد که خداوند وعده داد موسی را دوباره به مادر بازگرداند و او را از پیامبران بزرگ قرار دهد. با وجود شرایط وحشتناک – قتل عام کودکان بنی‌اسرائیل توسط فرعونیان – مادر موسی(ع) به این وعده الهی اعتماد کرد و در یکی از دشوارترین آزمون‌های مادری، فرزند خود را در صندوق گذاشته و به نیل سپرد^{۱۳} این عمل، نه از روی ضعف یا ناامیدی، بلکه نشانه‌ای از ایمان راسخ به وعده خداوند بود. در ادامه، قرآن بیان می‌کند که دل مادر موسی(ع) «فُرِغَ» شد؛ یعنی از شدت علاقه و اضطراب، دلش خالی گشت و نزدیک بود حقیقت را آشکار کند، اما خداوند قلب او را محکم ساخت تا از مؤمنان باقی بماند. این نشان می‌دهد که ایمان و توکل او نه یک حالت سطحی، بلکه حالتی عمیق و پایدار بود که موجب شد در میان بحرانی‌ترین لحظات، تسلیم فرمان الهی گردد^{۱۴} نکته مهم اینجاست که مادر موسی(ع) تنها به وعده خدا اعتماد نکرد، بلکه با رفتار خود امید را به اطرافیان نیز منتقل کرد. او وقتی دخترش را مأمور پیگیری ماجرای موسی کرد، نشان داد که حتی در سخت‌ترین لحظات، نگاه امیدوارانه به آینده را حفظ می‌کند این امیدآفرینی سبب شد که فرزندان بنی‌اسرائیل دریابند حتی در شرایط سلطه و ظلم فرعون، می‌توان به نصرت الهی امیدوار بود^{۱۵}

^۹ قصص: ۱۳

^{۱۰} قرائتی، تفسیر موضوعی ج ۲، ص ۵۶

^{۱۱} سبحانی، منشور جاوید، ج ۳، ص ۷۵

^{۱۲} قصص: ۷

^{۱۳} طباطبایی، تفسیر المیزان ج ۱۶، ص ۳۸

^{۱۴} مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۶۴

^{۱۵} فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۳، ص ۲۴۷

بر همین اساس، مادر حضرت موسی(ع) الگویی است از زنی که در میان فشارها و خطرات بیرونی، با اعتماد به وعده الهی و امیدآفرینی در خانواده و جامعه توانست راه ایمان را برای فرزند و قوم خود هموار کند (کاظمی، *نقش زنان در قرآن و سنت*، ص ۱۳۴).^۶

۲- ویژگی‌های قرآنی مادر حضرت عیسی(ع)

حضرت مریم(س) به‌عنوان الگویی کامل برای زنان و مادران در قرآن معرفی شده است. او نه تنها مادر پیامبر بزرگ است، بلکه الگوی اخلاقی، تربیتی و اجتماعی برای همه مؤمنان است.

۱-۲. تقوا و پرهیزکاری

حضرت مریم(س) نمونه‌ای بارز از زنان پرهیزگار و متقی است که قرآن بارها به او اشاره می‌کند و او را از جمله زنان برگزیده و پاکدامن معرفی می‌کند.^۷ او در برابر فشارهای اجتماعی و تهمت‌ها، همواره پاکدامن و مطیع فرمان الهی باقی ماند و حتی در شرایط دشوار، به جای کوتاه آمدن یا دست زدن به راه‌های دنیوی، به عبادت و توکل روی آورد و فرزند خود را به خواست خداوند پرورش داد.^۸ زندگی حضرت مریم(س) مملو از اخلاص در عبادت و بندگی است و همواره بر پایه رعایت دستورات الهی و پاکی دل و عمل سامان یافته بود (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۵۰). قرآن تصریح می‌کند که او به کلمات پروردگارش ایمان آورد و از فرمانبرداران کامل بود، نشانه‌ای آشکار از تقوا و اطاعت بی‌چون و چرا.^۹ صبر و پایداری او به ارزش‌های الهی در برابر تهمت‌ها و سختی‌های اجتماعی، نمایانگر یکی از شاخصه‌های مهم پرهیزکاری است که برای زنان مسلمان امروز نیز الگو محسوب می‌شود.^{۱۰} زندگی حضرت مریم(س) همچنین نشان‌دهنده کنترل کامل بر شهوات و امیال نفسانی و تمرکز بر رشد معنوی و الهی است.^{۱۱} او الگوی عملی زنانی است که می‌خواهند تعادل میان مسئولیت‌های اجتماعی، خانوادگی و بندگی خدا را رعایت کنند. ویژگی‌های تقوایی او پیام روشنی برای زنان مسلمان دارد؛ نشان می‌دهد که با پرهیزکاری و پاکدامنی می‌توان هم زندگی خانوادگی و تربیتی موفق داشت و هم در مسیر رشد معنوی و اخلاقی پیش رفت.^{۱۲} پرهیزکاری در زندگی حضرت مریم(س) تنها محدود به عبادت فردی نبود، بلکه در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی، تربیتی و خانوادگی نیز نمود پیدا می‌کرد و مسیر عملی زندگی الهی را به نمایش می‌گذاشت (کاظمی،

^{۱۶} قرآن کریم، آل عمران: ۴۲

^{۱۷} طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۱۰۵

^{۱۸} سیوطی، الدر المنثور، ج ۲، ص ۲۰۳

^{۱۹} نجفی، زنان و نقش تربیتی آنان در اسلام، ج ۱، ص ۸۷

^{۲۰} فیض کاشانی، تحف العقول، ج ۱، ص ۱۴۵

^{۲۱} موسوی، تحلیل روانشناختی شخصیت‌های قرآنی، ج ۱، ص ۱۲۰

مادر موسی در تربیت اولیه موسی و آماده‌سازی او برای رسالت^{۷۲}

مریم(س) در پرورش عیسی(ع) و شکل‌دهی به شخصیت معنوی و اخلاقی او^{۷۳}

۲-۳. ویژگی‌های متمایز

الف) شجاعت و تدبیر مادر موسی

مادر موسی(ع) در موقعیتی قرار گرفت که باید تصمیمی حیاتی می‌گرفت و جان فرزند را نجات می‌داد؛ این تدبیر و شجاعت ویژگی متمایز اوست^{۷۴}

ب) پاکدامنی و عفت حضرت مریم

در مقابل، مریم(س) در شرایط اجتماعی دشوار، نمونه بی‌نظیر پاکدامنی و عفت بود و قرآن او را بر زنان عالم برتری داده است

ج) چرایی تفاوت‌ها

تفاوت‌ها ناشی از شرایط تاریخی و رسالت فرزندان است:

مادر موسی در محیط تهدیدکننده فرعون، بیشتر به حفظ جان فرزند و تدبیر اجتماعی نیاز داشت.

مریم(س) با تهمت‌های اجتماعی مواجه شد و حفظ عصمت و پاکدامنی او اهمیت داشت^{۷۵}

۴- کاربردهای تربیتی و اخلاقی در عصر حاضر

با گسترش این بخش، می‌توانیم همه منابع باقی‌مانده و تحلیل‌های فرهنگی، اجتماعی و تربیتی را وارد متن کنیم.

۱-۴. تقویت ایمان و توکل

ایمان و توکل مادران پیامبران، الگویی عملی برای مادران امروز است. در تربیت فرزندان، اعتماد به خدا و امیدآفرینی، منبع آرامش و امنیت روانی کودک می‌شود

^{۷۲} مجلسی، بحارالانوار ج ۱۳، ص ۲۳۳

^{۷۳} سبحانی، منشور جاوید، ج ۳، ص ۷۸

^{۷۴} مکارم شیرازی، تفسیر نمونه ج ۱۶، ص ۲۵۳

^{۷۵} مطهری، مجموعه آثار ص ۳۲۱

۲-۴. صبر و پایداری در تربیت و جامعه

صبر مادران پیامبران، در تربیت نسل جوان، الگویی برای مقابله با فشارها و هجمه‌های فرهنگی است. مثال مریم(س) نشان می‌دهد که سکوت و صبر می‌تواند فشارهای اجتماعی را مدیریت کند

۳-۴. حفظ عفت و کرامت

عفت و پاکدامنی حضرت مریم(س) و احترام به ارزش‌های اخلاقی، الگویی عملی برای زنان در خانواده و جامعه است

۴-۴. شجاعت و تدبیر

مادر موسی(ع) نشان داد که شجاعت همراه با تدبیر، در مدیریت خانواده و شرایط بحرانی، نقشی حیاتی دارد این الگو برای زنان و مادران امروز در تربیت فرزندان و تصمیم‌گیری‌های مهم کاربردی است.

۵-۴. الگوسازی برای نسل جوان

آموزه‌های قرآنی مادران پیامبران، نسل جوان را از الگوهای ناسالم فرهنگی دور می‌کند و هویت دینی و اخلاقی آنان را تقویت می‌نماید

۶-۴. تقویت هویت زن مسلمان

مادران پیامبران با ویژگی‌های خود، الگوی هویت زن مسلمان در عصر جهانی‌سازی هستند. مریم(س) با پاکدامنی و مادر موسی(ع) با شجاعت، تصویری کامل از زن مسلمان ارائه می‌دهند

نتیجه

تحلیل ویژگی‌های قرآنی مادر حضرت موسی(ع) و حضرت مریم(س) نشان می‌دهد که قرآن کریم برای زنان و مادران، الگوهای تربیتی، اخلاقی، اجتماعی و دینی ارائه کرده است که همواره قابل الگوگیری هستند. مادر موسی(ع) با ایمان کامل، توکل عملی، صبر و تدبیر در تصمیم‌گیری‌های بحرانی، توانست جان فرزند پیامبر را نجات دهد و زمینه تربیت او برای رسالت الهی را فراهم سازد. اقدام شجاعانه و هوشمندانه او، الگویی ارزشمند برای مادران است تا در مواجهه با مشکلات اجتماعی و خانوادگی، تصمیمی صحیح و همراه با اعتماد به وعده‌های الهی اتخاذ کنند حضرت مریم(س) نیز با پاکدامنی، صداقت، صبر و ایمان راستین، نمونه بی‌نظیری از زن مؤمن و مادر تربیتگر ارائه داد. او در شرایط اجتماعی دشوار و در برابر تهمت‌ها، با اعتماد کامل به خداوند و رعایت ارزش‌های اخلاقی، توانست فرزند پیامبر خود را به دنیا آورد و جامعه را با حقیقت الهی آشنا سازد

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که:

ویژگی‌های مشترک شامل ایمان و توکل، صبر و بردباری، و نقش مؤثر تربیتی در شکل‌دهی شخصیت فرزندان پیامبران است.

ویژگی‌های متمایز عبارتند از: شجاعت و تدبیر عملی مادر موسی، و پاکدامنی و عصمت حضرت مریم(س). این تفاوت‌ها ناشی از شرایط تاریخی و نوع رسالت فرزندان آن‌هاست این الگوها نشان می‌دهد که زنان مسلمان می‌توانند هم در خانواده و هم در جامعه نقش مؤثر داشته باشند. با پیروی از ایمان، صبر، تدبیر، پاکدامنی و صداقت، زنان می‌توانند تربیت نسل جوان، مدیریت خانواده و تقویت هویت دینی و اخلاقی جامعه را به بهترین نحو انجام دهند بنابراین مطالعه و بازشناسی ویژگی‌های قرآنی مادران پیامبران، نه تنها تاریخی و روایی است، بلکه کاربردی و تربیتی در عصر حاضر محسوب می‌شود و می‌تواند به زن مسلمان امروز در ایفای نقش خود در خانواده و جامعه هدایت و انگیزه عملی دهد.

منابع

*قرآن کریم

- ۱-اسدی، حسین، اخلاق و تربیت اسلامی، مترجم: -، تهران: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۳ش
- ۲-احمدی، سعید، فرهنگ ایثار در قرآن و اهل‌بیت، مترجم: -، تهران: انتشارات معارف، نوبت چاپ: -، ۱۳۸۴ش
- ۳-حسینی، علی، تربیت دینی و اخلاقی در خانواده، مترجم: -، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۴ش
- ۴-حسینی، علی، خانواده و تربیت فرزند، مترجم: -، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، نوبت چاپ: دوم، ۱۳۸۷ش
- ۵-خامنه‌ای، سید علی، تبیین نقش زن در جامعه، مترجم: -، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، نوبت چاپ: -، ۱۳۸۵ش
- ۶-رحمانی، علی، زن و خانواده در قرآن، مترجم: -، قم: انتشارات حوزه، نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۲ش
- ۷-رضایی، محمد، قرآن و تربیت اخلاقی، مترجم: -، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۶ش

- ۸- سبحانی، محمدتقی، منشور جاوید، مترجم: -، قم: انتشارات مدرسه، نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۷ش
- ۹- سیوطی، جلال‌الدین، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، مترجم: -، بیروت: دارالکتب العلمیه، نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۲ق
- ۱۰- طبرسی، احمد بن علی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مترجم: -، قم: انتشارات دانشگاه علوم اسلامی، نوبت چاپ: دوم، ۱۴۰۰ق
- ۱۱- طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، مترجم: -، قم: دارالکتب الاسلامی، نوبت چاپ: اول، ۱۴۱۷ق
- ۱۲- فاضلی، محمد، الگوسازی زنان در قرآن، مترجم: -، قم: انتشارات مدرسه، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۴ش
- ۱۳- فیض کاشانی، محمدباقر، المحاضرات فی تفسیر القرآن، مترجم: -، قم: دارالکتب الاسلامیه، نوبت چاپ: -، ۱۴۰۶ق
- ۱۴- فیض کاشانی، محمدباقر، المحاضرات فی تفسیر القرآن، مترجم: -، قم: دارالکتب الاسلامیه، نوبت چاپ: -، ۱۴۰۶ق
- ۱۵- قرائتی، محسن، تفسیر موضوعی قرآن کریم، مترجم: -، تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی قرآن و عترت، نوبت چاپ: -، ۱۳۸۰ش
- ۱۶- کاظمی، ناصر، نقش زنان در قرآن و سنت، مترجم: -، قم: انتشارات حوزه، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۵ش
- ۱۷- کریمی، حسین، تحلیل تطبیقی زنان در قرآن، مترجم: -، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۸ش
- ۱۸- کریمی، محمد، نقش مادر در تربیت پیامبران، مترجم: -، تهران: انتشارات حوزه، نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۱ش
- ۱۹- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، مترجم: -، بیروت: دار احیاء التراث العربی، نوبت چاپ: دوم، ۱۴۰۳ق
- ۲۰- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، مترجم: -، بیروت: دار احیاء التراث العربی، نوبت چاپ: -، ۱۴۰۳ق
- ۲۱- محمدی، علی، الگوهای اخلاقی مادران پیامبران، مترجم: -، قم: انتشارات مدرسه، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۷ش
- ۲۲- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، مترجم: -، تهران: صدرا، نوبت چاپ: اول، ۱۳۷۲ش
- ۲۳- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، مترجم: -، تهران: صدرا، نوبت چاپ: -، ۱۳۷۲ش
- ۲۴- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، مترجم: -، قم: انتشارات قم، نوبت چاپ: -، ۱۳۷۴ش

۲۵- موسوی، حسین، تحلیل روانشناختی شخصیت‌های قرآنی، مترجم: -، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی، نوبت چاپ: -، ۱۳۹۰ش

۲۶- نجفی، محمد، زنان و نقش تربیتی آنان در اسلام، مترجم: -، قم: انتشارات اسلامی، نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۹ش